La guerra de França i la Resistencia

Volum 12-1

↳ Viatge d'exili

França

Revisat
Jordi'94

Caja-372 (1)

Lluís Capdevila

Historia de la meva vida i els meus fantasmes

XII

Viatge d'exiliat a França ×

~~Primers anys d'exili~~

El món desballestat de l'exili

~~Aprenent de refugiat~~

~~La porta que s'obre a una~~ nova vida

1965

Illa sur Ter, 7 d'Octubre de 1965

T'havia deixat a les portes de França, però encara en terra catalana. Era una matinada del mes de Febrer de 1939. ~~[illegible]~~ Els camps del Rosselló ja debien florir els ametllers. A la nostra terra ~~[illegible]~~ trigarien molts anys a florir. ~~[illegible]~~

~~[illegible]~~. La nostra terra fora anys i anys terra sense Primavera.(1) Al cel de la nit el vent es[illegible] polsim d'estels de glaç. A les muntanyes properes ~~[illegible]~~ cremaven els pobres peus dels que fugien de l'infern de la guerra per caure als inferns del camp de concentració. Amb els que fugien hi eres tu, ~~[illegible]~~

Era una matinada freda, la més freda del món; la més freda de la teva vida; una matinada que fora nit de sang pels que fugien i nit de sang i ~~d~~ fang pels que no podrien fugir. Anys després, quan vencerien, ~~[illegible]~~ sempre il·lusos, que l'altra renaixia — i l'altra, per indecència dels que es deien alliberats, es fora una estafada més del món polític dels estafadors — quan ja col·laboraries a la premsa francesa i ~~[illegible]~~ t'editarien llibres les editorials franceses, et farien una interviu i quan ~~el~~ periodista et preguntaria què hi havies anat a fer a França, diries:

— Vaig entrar-hi una matinada d'hivern de 1939. Venia a passar-hi l'estiu. Som al 1945 i el vostre país deu ser veritablement ~~[illegible]~~ extraordinari car l'estiu encara ~~[illegible]~~ dura.

El pobre periodista t'esguardava esbalaït, ~~[illegible]~~ pensant embarretinades de neu.

---

(1) Com la que escriuràs, amb desesperat anhel de resurrecció, en una obra que escrius — darreries de 1965 —, encara no has pogut publicar.

(·) Una matinada molt freda, amb ~~[illegible]~~ muntanyes, que encara eren catalanes,], no obstant, l'aire, més dolç, de la matinada tenia, de tant en tant, perfum de ~~[illegible]~~ primavera que, en un míting o en uns Jocs Florals, hauries dit més o menys ~~[illegible]~~ líricament que era perfum de llibertat. De llibertat perquè eren a les portes de França. Ignoraves, pobre il·lús, el què ~~[illegible]~~ us esperava.

---

avergonyit

I ~~[illegible]~~ ~~que~~ ~~[illegible]~~ ~~fugir~~, humiliat, vexat i estafat d'haver de fugir. ~~I~~ Madrid encara resistia, i encara trigaria prop de ~~[illegible]~~ tres mesos en rendir-se. Vanament volies dir-te que tot estava perdut, que restar no hauria servit de res, que hauria estat un sacrifici inútil, ~~[illegible]~~ que no eres un combatent pròpiament dit, i que a la guerra hi havies fet poc o res. Però t'havies compromès a una causa i, refusant l'honor de servir, no sabies reaccionar contra la desmoralització i, x ~~[illegible]~~. ~~Ningú no te'n podia fer retret, car havies complert fins al darrer moment~~ el teu deure ~~[illegible]~~. ~~(Com la guerra no era del tot finida, fugir no semblava una deserció. On volies anar, pobre? On podies anar quan ja no hi havia més remei que fugir?~~ ~~[illegible]~~

deixi

; pu,

I aquelles ~~[illegible]~~ hores de la carretera que era encara terra catalana, aquelles hores doloroses de l'última nit catalana t'ensenyaven una cosa de gran importància: que cal lluitar sempre contra el "ja no hi ha remei". Única manera, tal vegada, de trobar el remei.

homes i dones, vells i joves

x com els altres, militars i civils, fugies.

que amb tants anys d'espera devia haber perdut l'enteniment.

Les portes de França on l'habia deixat eren les del Perthus. No hi habia retornat més: esperava el que tots — ~~[illegible]~~ ~~mateix, i no s'hagueren deixar guanyar per l'indiferència~~ ~~[illegible]~~ havíem ~~de l'indiferència i el no res~~ ~~[illegible]~~ d'esperar. [Avui, però, ~~[illegible]~~ lluny la guerra i a plè sol d'un bon dia de tardor, hi he volgut retornar: per ~~veure~~ a retrobar el Perthus que aquell ~~[illegible]~~ llunyà matí de Febrer ~~[illegible]~~ no habia pogut veure.

~~[illegible]~~ ~~[illegible]~~ Veig un carrer que es carretera; un carrer ~~[illegible]~~ en el qual les cases d'un costat pertanyen a l'Espanya ~~[illegible]~~ del general Franco ~~[illegible]~~ ~~[illegible]~~ i les de l'altre costat pertanyen a la França on regna, ~~[illegible]~~ ~~l'abulia dels francesos, aquest [illegible]~~ ~~[illegible]~~ el general De Gaulle.

Sempre es generós!

La vorera del costat ~~[illegible]~~ francès, — la França de Joana d'Arc, senyors! — es ~~buida~~ deserta. Els establiments ~~[illegible]~~ — cases de canvi, una farmacia, restaurants, hotels, tavernes, betes i fils — son buits. La vorera del costat espanyol, que des de 1939, es novament l'Espanya de José María el Tempranillo, Diego Corrientes, ~~[illegible]~~ els "Siete niños de Écija", "el Pernales", "el Vivillo" i altres senyors de la mateixa categoria, es plena de gom a gom. Els establiments — cafés, tavernes, fondes, sabateries, tendes de queviures, ~~[illegible]~~ adrogueries, betes i fils — son plens de gom a gom. Entre la gent veig molts guardies civils, tots castellans. (¿què hi deu fer que mai no s'hi ha trobat cap de català?) Entre les mercaderies que l'actual Espanya ~~[illegible]~~

~~Și l'Agenția de Transport de [illegible], (aci, pers, ns [illegible]~~

~~[illegible] [illegible])~~

~~[illegible]~~ que [illegible] 3

~~[illegible]~~

opera al ~~[illegible]~~ paparrotisme francès, abundaven els forcs d'alls. ¿Quina relació, quina afinitat deu haver-hi entre els alls i la guardia civil! ¿Quin misteriós atractiu deuen exercir els alls en els ~~[illegible]~~ ~~dels~~ francesos!

Ni la guardia civil ni els alls ni els francesos i els ~~[illegible]~~ acompanyats d'aquella fira m'interessaven. Pensava que aquell fou un dels llocs fronterers on, després d'haver passat jo i els milers i milers dels que, per por o per dignitat, fugien com jo, arribaven els soldats del ~~[illegible]~~ Caudillo tan amic del führer i el duce i eren rebuts paternalment — abraçades, somriures, cigarretes — pels soldats de Daladier i Bonnet, que poc temps després lluitarien contra els del führer i el duce. ~~I no contra els del Caudillo, perquè el [illegible] havia aconseguit el què volia i lògicament no els podia a- parar [illegible] i calia que la [illegible] guardés la [illegible].~~ Les cigarretes ~~[illegible]~~ i els somriures i les abraçades dels soldats de Daladier i Georges Bonnet als soldats de Franco eren la Flor Natural, la Viola i l'Englantina d'aquells Jocs Florals sinistres que, amb un jurat que feia trampa, havien durat tres anys.

El record era francament desagradós i calia llençar-los. Em recreava a tu. El Lluís Capdevila t'acudí que, internament i per pròpia estimació — res més que per pròpia estimorió – (per al dir sempre, moralment) cercava al Lluís (capitosta d'ahir. I no veia el sol d'aquesta tarda dominical d'avui; [illegible] no veia la gent farta i riallera d'aquell diumenge d'avui. Veia el Perthus d'aquella sinistra matinada d'ahir, que al calendari no era, com la d'avui, de diumenge, quan ja s'havien acabat els diumenges. Veia la trista multitud d'aquella ~~matinada~~ dia, [illegible] [illegible] que també fou de sol, tal vegada per a cel·lebrar el diumenge. [illegible] No es podien queixar: [illegible] feien una bona entrada a França. [illegible] Vosaltres, però, no havien perdut tot i el diumenge francès no era el vostre ni era vostre el sol insolent que lluïa en terra francesa. Per això jo, avui, aquesta tarda de sol al Perthus, la veia com aquella matinada grisa i freda de tants anys enrera, quan, caiguts, refusaves la caiguda, i, morta l'esperança, et deies que [illegible] [illegible] la [illegible] més gran vitalitat de l'home, la de la [illegible] seva vida espiritual, era creure [illegible] des-esperadament que l'esperança no pot morir. I en aquella matinada t'hi veia a tu. Tu, que eres tots els altres. Tots els altres que, lligats al mateix destí, eren tu.

Aquesta vegada jo [illegible] havia pogut passar la ratlla. [illegible]

I l'allargava la mà i et deia, a tu, que esperaves a l'altre costat:

— Vine, que la teva vida encara té un demà. Vine, que la teva ~~[illegible]~~ vida — i la de tots — comença sempre demà.

I, sabent-te ja en terra francesa, em calia deixar-te sol una vegada més i retrobar a la llar d'uns amics catalans en terra que si políticament és francesa és catalana per l'esperit.

~~La casa d'aquests~~ ~~[illegible]~~ ~~amics catalans — catalans del Vallès, de Vilamajor i Vilanova de la Roca — d'aquests amics "refugiats" com tu i jo, és en una vila del Rosselló molt vella i molt bella: Ille sur Tet. (La dolça fonètica de la v de vellesa dona meravellosa [illegible] a la b de bellesa, l'avellota)~~

~~Aquests amics són Pere, Agustina, i~~ ~~els~~ ~~llurs fills Lluís, Francesca, Pere i Elz, que suposo deu ser Elsa, com la del cavaller Lohengrin. Pere fa al Rosselló, fa el mateix que feia al Vallès: treballar la terra d'aquí que, com la del Vallès d'ahir, fa es secà. L'ha guanyat treballant, que és el guany més pobre i més noble. Pere és propietari de grans camps de presseguers i cirerers,~~ ~~[illegible]~~ ~~de grans horts, de molta vinya, d'un tractor, d'un auto que guia ell mateix i que,~~ ~~quan el treball no apressa, es a la campanya~~ alguna tarda vaig a les viles de la rodalia: Millas, que és la vila del Rosselló on abunden més els pitous; que arreu i sempre han estat bons amics meus; Thuir, on fan un vi de molta ~~excel·lència~~ bon beure;

Vinça, on es fa un altre, dolç i de color de sol, de tant ~~tan~~ bon beure ~~[illegible]~~ com el de Thuir; ~~[illegible]~~ Peyres tortes – Pedres tortes – un llogarret de vuit cents habitants, on el convencional francès Cassanyes, al 1793, féu recular l'exèrcit de Carles IV d'Espanya, que havia declarat la guerra a la República; Els Terriers, una muntanya argilosa ~~[illegible]~~, i cisellada, que, com la de Montserrat, sembla obra de la mà de l'home(1); a Perpinyà, que és una ciutat de vent i de sol, ~~[illegible]~~ una ciutat tan clara i joiosa que sembla que ~~sempre~~ hi sigui festa major.

Quan hi ha treball, ~~Pere~~ la gent de la casa se'n va a treballar al camp. ~~en automòbil. Jo trobo que faria més bonic – tots els de pintar veiem el camp en rosa – anar-hi a peu, en carro o a cavall d'una mula, però Pere, que no està per literatures, no deixa dir i se'n hi va en l'auto. Sovint l'acompanya el fill gran, Lluís, que, com el pare, serà pagès, amb el tractor. Jo em quedo a casa, que també és propietat de Pere llegint o escrivint. Agustina, la ~~[illegible]~~ es ~~[illegible]~~ amb el marit a treballar la vinya, els presseguers, els cirerers i els enciams, feineja ~~[illegible]~~ incansablement per la casa, que té dos pisos i és molt gran: frega, renta, escombra, fa el dinar i el sopar. Pere, el fill petit, se'n va al matí al ~~[illegible]~~ Lycée de Perpinyà i no en torna fins al sopar. i Eloy va a l'escola de la vila.~~ Jo, a la cuina de la planta baixa, que ja fa anys que ha deixat de ser cuina i quan soc a la casa esdevé sala de treball, escric i llegeixo: dues feines que considero les més belles del món.

---

(1) D'aquesta muntanya en diuen, també, "Les orgues", perquè la configuració fa pensar en les tuberies d'un orgue.

i fantàsticament per les mil·lenàries erosions fluvials

—

~~Francesca és casada amb un jugador de rugby, [illegible] [illegible], molt simpàtic, i que a mi em fa molta llàstima perquè cada nit de diumenge, després del partit, compareix ple de cops i bonys i blaus, talment com si en lloc d'haver jugat s'hagués barallat amb tres o quatre bastaixos. Francesca té una tenda de queviures a la carretera, una mica apart i [illegible] a [illegible] [illegible] una que altra estona.~~

C. Jo em quedo a casa, llegint o escrivint.

He triat aquesta mina perquè té una llar de foc molt respectable i quan vinc a passar uns dies amb aquests catalans amics, que és a començaments de Primavera, que encara fa fred, i a començaments de Tardor, que ja en fa altra vegada, encenen a la llar un bon foc que crema del matí al vespre. L'he triat perquè m'hi deixen sol i puc treballar sense destorbs, reposadament. ~~[illegible]~~ Cada migdia i cada vespre ~~baixa Ligy,~~ la néta de la casa que és una minyoneta molt bonica — sempre ~~[illegible]~~ és ~~[illegible]~~ plaent l'espectacle d'una nena bonica — que em diu, ~~castellejant un xic, com ~~[illegible]~~ els seus germans Francesca i Pere que, quan parlen català fora de llurs fronteres una i doble:~~

— Monsieur Capdevila, l'esperem per dinar.

~~[illegible]~~

~~[illegible]~~

~~Es que m'esperen, ja asseguts a taula, en Pere, Agustina i llurs fills Lluís i Ligy. Pere és alt, fort, sever; té uns ulls de mirada clara; treballa molt, parla poc i sempre amb calma i sense aixecar la veu; sap escoltar i em sembla que no li plau discutir perquè deu pensar en l'estranger que enfonsar-se d'una discussió és la manera més estúpida de perdre el temps; [illegible] mai no l'he vist sense gorra — suposo, però, que al llit se la deu treure — i, en finir el sopar, apropa la cadira a la paret i s'adorm mirant la televisió [illegible], que per ell té virtuts somníferes. [illegible]~~

~~[illegible]~~

~~[illegible]~~ Agustina l'escridassa:

[illegible]

~~[illegible] si em [illegible] el foc de la llar, el foc vivent, perquè és la més bella companyia de la nostra solitud. El foc, que és calor i claror, i jo. I ningú més. O en tot cas un gos, un llebrer elegant i una mica senyorívol o un gos de carrer, lleig, insurrecte i espavilat com un argentí — que també és bona companyia.~~ [illegible]

— Pere, no dormis!

I ell diu, plàcidament, aixecant-se:

— Doncs què vols que faci, si no dormo?

I afegint un bonhomiós "bona nit", que per a fer-lo més bonhomiós, l'acompanya amb un somriure, se'n puja poc a poc a la cambra, car s'ha de llevar de bon matí: a l'estiu, a punta de dia, i a l'hivern a [illegible], que és quan jo, més d'una vegada, me'n vaig a dormir.

Agustina, més jove que ell, com és de reglament en tots els matrimonis com cal, car per casar-se amb una vella val més no casar-se, és una dona no massa alta, grossa, i grassa, amb uns ulls de mirada maliciosa i riolera, i amb una faç rodona que l'espessor de la sang enrojola. Agustina, que grossa com és, lògicament hauria de ser reposada com Pere, feineja d'un cap de dia a l'altre, és viva com una daina, té un dinamisme esferaïdor.

Pere encara recorda el començament d'un sermó que va fer al seu poble. Agustina, que llavors era molt joveneta, el conegué a Vilanova de la Roca, quan, cansat de l'aldarull de Barcelona, l'agafava el rampell d'anar-te'n a escriure "a pagès".

Pere i Agustina són uns amics que teníem tu i jo a Catalunya i no els coneixíem. Fins ara, a l'exili, no els hem conegut. L'exili també ha de tenir alguna cosa bona.

Un hivern [illegible], si fa sol, i no massa vent — el vent m'altera els nervis i em produeix un estat neuràlgic insupor-

C.

a l'hora de dinar es diferent. Quan acaba de dinar, Pere no pot dormir: hi ha el treball del camp, que no vol son.

tarda — faig una breu passejada pels camps. Per ~~aci~~ aquí sembla que hi ha unes fonts de molta anomenada: la d'en Fric, la de l'Albeser, la de la Gresola, la de la Sarda, la d'en Ribalta. No les he sabut trobar — si haguessin estat cellers segurament ~~[illegible]~~ els hauria trobat, — però en el profund silenci de la nit Illa sencera fa remor d'aigües que corren.

A Sant ~~[illegible]~~ Paul de Vence, en terres de la Provença que estimaven Van Gogh i Blaise Cendrars, la remor de l'aigua, més ~~[illegible]~~ en tot, la produïen els brolls d'una font ~~[illegible]~~ que rajaven nit i dia a la placeta de l'hotel on jo ~~[illegible]~~ m'estatjava. Aquí a Illa, la remor la fan ~~[illegible]~~ el riu, els rierols, les fonts que la fosca de la nit, quan passejo pels carrers solitaris, ~~[illegible]~~ ~~[illegible]~~ invisibles que i, ~~[illegible]~~ per invisibles, no puc situar. Així la remor de l'aigua esdevé misteriosa, i Illa diria el bategar del cor de la nit. Tan sols, en retornar a casa, abans de passar l'enclòs emmurallat, vora la gran església que sembla castell, ~~[illegible]~~ en tombar el carrer de la Ren... ~~[illegible]~~ ~~[illegible]~~ — trobo una font, mig amagada en una mena de cova més baixa que el nivell del carrer. No la

L O bé a mi, carregat de manies i de literatura, m'ho sembla.

—

(: major, més en solista,

—

A més d'aquest de la Neu, hi ha el carrer dels Enamorats, el dels Jardins, el de l'Oli, el dels Marxants, el de la petita Plaça de les Herbes, el de la Font, el dels Cortals, el de la Peixateria, el de la Blanqueria, el dels Cagaires – a la paret d'una de les cases d'aquest carrer, que, com tots els de vila, és molt vell, hi ha un baix relleu, i em sembla molt bé que l'hi hagin deixat, en el qual un home vestit a la moda de mitjans del segle XV hi és representat en una actitud que no dóna lloc a dubtes; – el de la Rodona, el del ~~[illegible]~~ Comte, el del Canigó...

Doncs, com et deia, en tombar el carrer de la Neu veig, es clar, però la sento. ~~Passo el portal de la muralla. Passo la carretera. Entro al gran pati~~ ~~[illegible]~~ ~~de la casa. A la casa tothom dorm.~~

~~Jo, com cada nit, em poso a escriure.~~

T'he deixat a la porta del Perthus. Demà, com jo, seràs a França. Trigarem encara a trobar-nos. En finir la guerra haurà finit una de les teves vides. En començaràs una ~~[illegible]~~ altra, tan intensa i pintoresca com les passades. Serà la darrera, car després vindrà la vellesa i la vellesa ja no és vida.

Es dificilíssim saber ser vell. ¡Si tu sabessis ser vell, Lluís!

Val més no pensar-hi. Encara som joves. Encara la vida ens pot donar molts camins. Endavant!

II

I

Arribaren a l'entrada del Perthus ~~[illegible]~~ ~~[illegible]~~ que encara ~~[illegible]~~ ~~[illegible]~~ feia nit: una nit freda que emblancava d'argent pel glaç de la terra i la pelegrina tremolor dels estels. A l'entrada del Perthus encara hi havia la cadena que us barrava el pas. Es ~~[illegible]~~ clar: aquelles no eren hores d'anar pel món; els policies i els duaners francesos, que també tenen dret al repòs, dormien.

Hi havien trobat la carretera gairebé deserta — tots els

I — en aquesta crònica que estic escrivint del teu anar i venir pel món, dels teus somnis i els teus neguits, del teu llançar la vida a l'aventura, de tot el mal i el bé que has trobat pel camí —

Calia tenir paciència. Un bon dinar fa ser bon esperar que esperaven devien pensar que, esperar per esperar, valia més no moure's de La Jonquera — a l'entrada del Perthus ~~[illegible]~~ s'aglomerava una gran gentada que ja feia dies que hi era ~~[illegible]~~ ~~[illegible]~~ i havia arribat a peu, en camions o en carros de tracció animal.

Duies un abric (d'entretemps) que no abrigava massa. ~~[illegible]~~ ~~[illegible]~~. Un abric bo per Barcelona, però no per ~~[illegible]~~ la carretera de La Jonquera al ~~[illegible]~~ Perthus les matinades ~~[illegible]~~, ~~[illegible]~~ de Febrer. ~~[illegible]~~ Tenies fred. T'hauria estat més útil el capot-manta que, amb les altres robes militars, havies llançat a La Jonquera. ~~[illegible]~~ A ~~[illegible]~~ França, però, que odiava tot el que fos pudor de militar — entenem-nos: quan el militar és francès — el capot manta ~~[illegible]~~ hauria estat comprometedor.

~~[illegible]~~ A Fontcuberta, el seu fill, Janeta i tu us feren lloc una bona gent que s'arraulien al recés d'una petita foguera. El matrimoni Carrión devia haver ~~[illegible]~~ trobat un altre lloc on passar ~~[illegible]~~ la nit. ~~[illegible]~~ Joan, arraulit al costat del seu pare, dormia. I el pare, sense voler pensar que ell també tenia fred, el tapava amb el seu abric. Janeta, que era la més decidida i barjosa de tots vosaltres, parlava amb els que us havien acollit, que, com ella, eren d'un poble del Vallès.

(Tu fumaves i contemplaves el cel ple d'estels pensant: demà farà sol. És a dir: s'han acabat ~~[illegible]~~ ~~[illegible]~~ el pessombre dels dies de pluja a La Jonquera; s'ha acabat el pessombre de la guerra que, tan com guanyar-la els altres amb l'ajut d'Itàlia i Alemanya, havien perdut vosaltres amb ~~[illegible]~~ l'ajut de la beneiteria i el des-

– i amb la passivitat ~~Fra~~ suicida de França i Anglaterra –

ni a la reraguarda. Demà faria sol. Demà fora festa no perquè fos diumenge: perquè entrarien a França. () per molts, per la gran majoria, la festa, tràgica i vil, fora fugir del foc de la guerra per caure a les brases de l'incomprensió, el menyspreu, les persecucions i el camp de concentració. (1)

No esperaves que us acollissin amb carillons, vítors o música, és clar, (i, no obstant, si haguessis pogut saber el què us esperava, atuït com estaves pel sofriment moral de tants mesos, no hauries sabut reaccionar. Hi ha una determinada època de la vida — generalment entre els quaranta-cinc i els cinquanta anys — que l'home sofreix un fenomen de tipus morfològic) (que alguns fisiòlegs atribueixen a un canvi de les secrecions internes. Tal vegada tu el sofries aquells dies i el fenomen es traduïa en una indiferència absoluta i total, aquell estat de depressió. no t'amoïnava massa car sabies que sempre, imposant-te a la circumstància, hauries pogut reaccionar. Aquella vegada també podries)

Amb les primeres clarors de l'alba, se us aparegué Lucie Lluelles. Mal afaitat, amb la roba arrugada de dormir vestit, estava lívid i més esverat que mai. Lluelles us abraçava, cridava, s'indignava, es plangia.

Janeta et preguntava:

— Qui és aquest senyor? Sembla boig!

Janeta ignorava que Lluelles, era autor de papers de difícil interpretació ~~[illegible]~~ força i en una inèrcia embrutidora. Si no hi havia més remei, calia acceptar el què vingués, fos el què fos i deixar-se endur pel ~~[illegible]~~ riu de tot de la circumstància.

—

---

(1) Anys després, Max Aub dedicaria així un dels seus llibres: A los desleales inventores y lacayos de la No-Intervención, empapados de tanta y tan noble sangre española, Neville Chamberlain, Edouard Daladier, León Blum, con el desprecio de todos y muestra de su fraude, que tan caro pagaron sus pueblos.

{ Max Aub: *Morir por cerrar los ojos*. (Ediciones Tezontle. México. 1944)

[1] i amb l'ajut de la poca vergonya de la democràtica França de monsieur Daladier i la democràtica Anglaterra de mister Chamberlain.

[illegible], tal vegada per deformació professional, feia drama al teatre i en feia al carrer. [illegible]

— I l'àvia? — preguntaves.

Lluelles cridava patèticament, com en un final d'acte:

— És dalt d'aquell carro. Té fam! Té fam!

Deies, per tranquil·litzar-lo:

— Bona senyal. Qui com ella en podrís tenir!

Ignoraves que tu, malgrat l'angoixa, ~~[illegible]~~ si no fam, tindries gana i menjaries. Ignoraves què els havia passat a la mare, a la teva muller, a Lluís, als altres germans, i tindries gana i menjaries.

Els clams del pobre Lluelles eren inútils. Ni nosaltres ni els que no havien fet lloc ~~entorn~~ de la foguera tenien res per a saciar la fam de l'àvia. I si algú tenia alguna cosa s'ho volia per ell.

I ~~Lluelles~~, ensopegant amb els que dormien per terra embolicats amb mantes, sacs i altres draps, Lluelles retornava al costat de la muller.

Quan fou fora, els de la rotllana comentaven, amb el natural egoisme — no per ~~natural~~ menys desagradós — que la trista situació imposava:

— Aquest pobre home deu estar tocat.

— Tots en tenim de fam, i ens l'aguantem.

— Quin remei ens toca?

— Què es pensava? Que teníem restaurant obert?

Lluelles, patètic i teatral, es deia:

– No tenen cor, Lluís! No tenen cor!

– El que em sembla que no tenen es rès per donar.

– Què més voldríem que hi hagués restaurant... i ens fiaven.

Un del grup, més discret i més pràctic, digué:

– Se diu ~~[illegible]~~ ens deixen passar i, pagant, podríem trobar pa, pernil, llaunes de sardines. Però un poc és que passa. La majoria no té un clau i es fot de gana.

– I s'hi pot anar a qualsevol hora? – preguntàrem.

– No, home! Obren a les nou.

Mancaven dues hores.

Un dels de la colla, afegí

– Vós sí que hi podríeu anar.

L'esguardàvem estranyat i, a més d'estranyat, ~~[illegible]~~ adolorit pel deix de rancúnia i enveja amb què havien estat dites aquelles paraules.

– Per què jo, precisament?

– Perquè no podeu vendre el rellotge. És d'or, oi?

Era un rellotge suís, de polsera, un "Omega", que després, amb una agulla de corbata amb un brillant, voldries vendre a Toulouse i te'n pagarien tan poc que preferiries no vendre-ho. Duies, a més a més, un anell ~~[illegible]~~ de platí amb una "pedra bruixa", que havies passejat pel front d'Aragó.

~~[illegible]~~

~~[illegible]~~ L'agulla era un present de la mare; el rellotge, un present de l'esposa; l'anell, molt antic, un joiell de família.

Digueres:

– És d'or, sí, però no me'l vull vendre. (1)

---

(1) Avui encara el tens, car és ver que ~~[illegible]~~ [illegible]

⇒ a França, quan es tracta dels refugiats, encara hi ha miracles.

El que fou la salvació del rellotge, l'anell – que, després, perquè t'havies amagrit, perdries – i l'agulla amb el brillant tingué lloc a Ax-les-Thermes: la teva dona, que mai no havia treballat, veient que tu no servies per rès, es posà a treballar en una *blanchisserie*.

—

d – que tenies, sense saber-ho, sota la solapa de l'americana –

Quan ja fou clar, la gent eixia de sota les mantes i els sacs, de l'interior dels carros i els camions, es rentava un xic la cara si li era possible, menjava un tros de pa si el tenia i anava a prendre lloc arran de la cadena, no fos cas que ~~[illegible]~~ arrivés ~~[illegible]~~ més prest i els hi passés davant.

I, naturalment, n'arrivaven d'altra. I entre la gent que arrivaven s'hi veien ja molts soldats, que veient-ho tot perdut, no es volien perdre, i que, per no saber on era la seva unitat, es decidien a passar. El mot passar, aquells dies, prenia un to nou, un to d'angoixa, de neguit. Passar,

altres, evitant les aglomeracions de la població civil, passaven en formació militar per altres indrets. Temps després, es diria que, retirant-se, una companyia de no sabrés quin cos d'Exèrcit, obrí ~~[illegible]~~ front a Molló i s'hi feu forta tres dies,(1) causant moltes baixes a l'enemic. Els republicans — ni roigs ni verds ni grocs ni de cap altre color: republicans — eren durs de pelar.

~~[illegible]~~ Amb el ~~bon~~ bon sol d'aquell matí dominical l'aspecte d'aquella pobra multitud que fugia no era tan sinistre com l'havies vist sota la pluja de La Jonquera. ~~[illegible]~~ Ningú no somreia, és clar — el somriure semblava haver-se fos per sempre més — però en tots els ulls ~~[illegible]~~ ressuscitava una clara d'esperança: Serà avui! Avui passarem!

A les nou, un dels homes digué que ja ~~[illegible]~~ devien estar obertes les botigues.

T'aixecaves per anar-hi, però l'home afegí:

---

(1) ~~Comunicació de Pere [illegible], refugiat, a [illegible]~~
Comunicació del meu germà Enric.

III de fer-se escàpol i salvar-se. O passar, de finar, de morir.

— Als homes no ens deixen entrar. Cal que hi vagi un noi o una dona.

Demanàrem a Janeta si hi volia anar.

— És clar que sí!*

I es posaren dempeus, s'espolsaren les faldilles i s'arrenjaren els cabells. Li donàrem un duro i li diguérem que comprés pa, pernil, una ampolla de vi. Els altres companys de la nit al ras també li donaren alguns diners perquè portés el que trobés de menjar, car tot els agradava sempre que no fos car, però sobretot pa, molt pa.

Al cap de molta estona Janeta tornava amb les provisions:

— He trigat — es disculpava — perquè m'han deixat anar al lavabo i he pogut rentar-me la cara i arreglar-me una mica. M'han regalat una pinta. Són molt bona gent i els fem molta llàstima.

— Val més així.

Era cert. Com Janeta aquell primer dia, a França trobaríem gent bona. En trobaríem de dolenta, ja no cal dir-ho; gent incivil i estúpida, posseïda per la rancúnia, la gasiveria i el fanatisme, a la qual dirigíem tots els mots possibles, com més millor. Però tots nosaltres, qui més qui menys, en trobaríem de bona que ens donaria la mà i el somriure.

La gent, qui més qui menys, menjava: passejant o asseguda en rotllanes. Aquella pausa forçosa feia de l'èxode una mena de fontada. Fontada vista en caricatura negra.

Vosaltres, asseguts entorn del grapat de cendra que fou foguera i a la llum escalfadora d'aquell sol de Febrer que a la plana del Rosselló ja sabia veure florir els

Janeta es tornava el canvi: uns quaranta o quaranta cinc francs.

T' ~~[illegible]~~ estranyaves:

– No es pas ~~[illegible]~~ car.

I Janeta deia, rient:

– Oh, es que per cada pesseta tornen quinze francs. ¡Si, si la pesseta es en plata!

ametllers, menjaven i bebien. En una rotllana propera un pobre home que ~~[illegible]~~ amb els seus: la dona i la filla, havia fet el camí a peu des de Barcelona, deia amb amargor:

— Sembla que siguem a Les Planes.

— I els Carrión? — preguntava Janeta.

— Ja deuran venir. ~~[illegible]~~ Els hi reservarem la seva part.

— I aquell senyor que semblava boig i deia que la seva dona tenia tanta fam? — tornava a preguntar Janeta.

— A aquell senyor caldrà cercar-lo i trobar-lo: ~~[illegible]~~ precisament perquè sembla boig i perquè amb el que ens passa no fora res d'estrany que ~~[illegible]~~ ja en fos.

Arribaven els Carrión. Havien ~~un~~ trobat carro i havien pogut passar la nit a xoplux. Els Carrión, malgrat l'adversitat de la circumstància, ~~[illegible]~~ [illegible]bre trobaven cosa." L'havien trobat a Caldes, a Cercià, a ~~[illegible]~~ La Jonquera, a l'Agullana, al Perthus i el trobarien a Toulouse. Valia més així. Car si bé es cert que no és gens plaent veure que les nostres coses no surten com voldríem, també ho és que no ens hem d'alegrar de que vagin malament per tothom. Alegrar-se'n no soluciona la nostra situació ni ha de ser consol de ningú que sigui ben nascut.

Els Carrión s'assegueren amb nosaltres i menjaren i begueren. De tant en tant, la dona de Carrión parlava del maletí de les joies que havia perdut en la seva primera anada a França. Com ningú no en feia gaire cabal, ~~[illegible]~~ serà un tema més divertit:

— I què hi fem ara aquí!

Carrión i Fontcuberta callaven, tal vegada perquè no

A tecnica uma certa sort:

sabien què dir o bé espantats perquè pensaven que el millor era no respondre." Tu, que ja prou amoïnat estaves, deies:

- Que no ho veu el què hi fem! Esperar, com tothom. No ens toca altre remei.

La dona de Carrión insistia:

- I que ens hi hem de passar la vida ~~així~~ aquí?

- No ho sé, però em penso que no. - I per si amb la por la podies fer callar, afegies: - Tot dependrà de que l'aviació i els moros del general Franco triguin una mica.

La dona de Carrión, patèticament, s'enfurismava:

- És que vosaltres teniu passaport i per tant ja podríeu estar en territori francès.

Figueres:

- Calli, senyora, que tota aquesta gent no en té i és tan digna o més que vosaltres.

És que havien escoltat les imprudents paraules de la dona de Carrión ens miraven amb rancúnia i enveja; la rancúnia i l'enveja que el privilegiat desvetlla sempre en l'indigent. Tu els explicaves:

- Vet què diu aquesta bona senyora, que està un xic trastornada per tot el què passa, no en facin cas. Tenim passaport, sí, però com si no el tinguéssim: fet i fet, és un paper mullat. La prova: seguim esperant, com vosaltres.

Un d'aquells homes murmurà, amb amargor colpidora:

- Sí, però vostès es veu que són senyors.

Li posares la mà a l'espatlla, com si amb aquell gest amical volguessis esvair l'amargor del pobre home:

- Ja no n'hi ha de senyors, de la mena de senyors als que vos us referíeu. Nosaltres som, com vosaltres, uns malaurats.

La dona de Carrión parlava en veu baixa al seu marit. Discutien. Ell devia voler convèncer-la de què el que volia era inútil. Però com que voler convèncer a aquella dona era tan impossible com voler guanyar la guerra quan ja era perduda, el pobre Carrión s'aixecava i, després de discutir una estona amb un dels gendarmes, passava a l'altre costat de la cadena.

De gendarmes n'hi havia més d'un. N'hi havia molts. I com que es veu que els semblava que eren pocs, anaven acompanyats d'un bon nombre de guardes mòbils. Tots, gendarmes i guardes mòbils, amb casc i fusell, talment com si estessin en peu de guerra. També hi havia, per acabar de fer el pes, molts oficials de l'exèrcit. De soldats, en canvi, no en veies cap. Tal vegada els tenien amagats a la trinxera. O tal vegada els oficials havien vingut en funcions de turista.

Car els turistes abundaven. "Grassos, vermells, rialleres, cridaires, com si anessin a una kermesse, no eren el poble francès que durant dos anys s'havia esgargamellat als mítings del Velòdrom d'Hivern demanant "des avions et canons pour l'Espagne": eren els senyors burgesos de França amb botons al trau de l'americana i el front bonyegut

No sabies la gran veritat que li ~~[illegible]~~ habia en dir que el passaport no passava de ser un paper mullat. Ignoraves tractant-se d'un pobre i de la França ~~[illegible]~~ de monsieur Georges Bonnet. Si no haguessis tingut altres maldecaps hauries recordat les paraules de l'humorista americà Bierce en el seu *Diccionari del diable*: "Passaport (nom) document traïdorament otorgat a un ciutadà que es proposa viatjar fora del seu país, i delata~~[illegible]~~ la seva condició d'estranger i el senyala~~[illegible]~~ com una cosa mereixedora d'ultratge i reprobació" [illegible] que amb autobusos i cotxes particulars venien a veure si els "rojos espanyols" eren persones com les altres o feres endimoniades de les selves de l'[illegible] "Andalousie".

Temps enrera, amb idèntic delit, havien anat a Hendaye, espectacle gratuït de "la fière Espagne" per a contemplar [illegible] com [illegible] la població civil fugia espaordida [illegible] del bombardeig d'Irun.

Carrión trigava i la seva dona, indignada, li dedicava els mil penjaments. El petit Joan la mirava i, d'amagat, reia.

Tu pensaves que generalment els grassos són de tarannà plàcid i bonhomiós. Es veu, però, que la dona de Carrión, que mai no somreia ni tenia una paraula amable per ningú, i tu, que l'havies coneguda poc temps després de casada, no t'explicaves com la dona que era aquell temps: senyora, fina, [illegible] elegant, discreta i correcta, s'havia pogut convertir en aquell sac de greix i de verí. Sols un neuròpata t'ho hauria pogut explicar, però [illegible] no era cosa de cercar-lo aquell matí al Perthus. Altres [illegible] maldecaps tenies i valia més no augmentar-los fent cabal d'aquella pobra dona que amb [illegible] tanta perseverància es dedicava d'un cap de dia a l'altre a amargar-se la vida i amargar la dels altres.

A la fi compareixia Carrión: podien passar.

No ens ho feren dir dues vegades.

II IV

El Perthus, com La Jonquera, et feu l'efecte que tenia tan sols un carrer. Les cases de la banda dreta, [illegible] veïnes de La Jonquera, pertanyien d era una excepció de la regla.

a Espanya; les de l'esquerra, a França. Entès, entès: França, la República, el 14 de juliol, els Drets de l'Home, la Llibertat, la Fraternitat, l'Igualtat. Malauradament, venint de França l'esquerra passava a ser la dreta. Ironia inesperada del destí, més fort que la paraula, que, per noble que sigui, l'home ha convertit en xerrameca.

Passada la cadena, calia presentar el passaport a la policia. La policia era un homenic calb, escardit, de faç xuclada i groga que us esperava dintre d'una barraqueta talment com si en lloc de revisar passaports es dediqués a vendre dècims de la rifa.

-Papiers? - et demanà l'homenic amb veu esquerdada.

Li allargares el passaport. L'homenic hi donà un cop d'ull i t'hi estampà el visat. Després et preguntà:

-Vous avez deux mille francs?

Li digueres que en tenies més - al canvi del quinze, els trenta duros que t'havia donat la teva muller feien cinc mil vuitanta-cinc francs - i en veure't ben vestit, amb guants, monocle i rellotge d'or, féu una mena de cosa que semblava un somriure i et digué que podies passar.

Te'n anares a trobar el matrimoni Carrión:

— Per a poder passar lliurement exigeixen dos mil francs.
Si no els teniu no us mogueu de la vorera espanyola.

La dona de Carrión es disposava a una nova escena però li aconsellares que el millor que podia fer era no cridar l'atenció.

Més enllà hi havia un altra barraqueta i suposares que hi trobaries un altra policia. Era, com qui no diu res, una casa de canvi. La regentava una dona encara jove i molt maquillada, atenta, com els corbs, per la desfeta. Tingueres, abans d'entregar els diners, la bona pensada de preguntar-ho:
— a siete — et digué en un castellà macarrònic.
Llavors li digueres, en francès:
— Non, madame, merci. Je ne suis pas assez riche pour me permettre de si belles afaires.

Pensant que no devies tenir massa moneda per canviar, afegí, mirant l'anell i el rellotge:
— J'achète aussi des bijoux.
I tu, provant amb un somriure dels més encertats, de contenir l'ira que senties, replicares:
— Non, madame. Je ne suis pas assez pauvre pour me laisser voler.

I en anar-te'n digueres als que s'havien deturat entorn de la barraca:
— Si teniu algun diner no el canvieu aquí. Aquesta dona es una lladre. Fa el canvi al cent i l'ha de fer al quinze.

P A França, com veuries després, abunden els policies. abunden tant que qualsevol ~~[illegible]~~ persona de bon sentit es veu obligada a pensar: ~~[illegible]~~ Per a que hi hagi tanta policia cal que hi hagi molta delinqüència.

I amb la mà a la butxaca apretaves el paquet de duros que t'havia donat la teva muller.

~~[illegible]~~ aquella vegada t'erraves. La bonança no era policíaca.

—

II Casa de canvi provisional, instal·lada ~~en [illegible]~~ a tocar dels que entraven ~~al~~ a la "douce France" – _lasciate ogni speranza, voi ch'entrate_" – per a estafar-los en presència, per a que fes més bonic, de la gendarmerie, la garde mobile i la police.

—

~~E~~ a quant ~~era~~ feia el canvi.

– Què li ha passat amb aquesta senyora? – es preguntava Janeta, que, en funcions d'esposa nominal, i no es movia del seu costat.

– No és cap senyora. És una lladre que es dedica a robar a tots els pobres malaurats que han tingut la sort d'entrar. I a la botiga on vostè ha anat a comprar aquest matí em canviarien els pocs diners que tenia!

– Sí – féu Janeta – són més bona gent!

Hi anaren i eren bona gent. Donaren els vint-i-nou duros que els restaven i els feren el canvi a quinze. Els explicaren el què li havia passat i digueren:

– Ai, la *salope*! Digui als seus amics que vinguin ací, que no *escroquem* a ningú.

Convertides en francs les pessetes, cercaren Fontuberta. El trobaren aviat, malgrat la gentada. Volia telefonejar a uns amics seus de Perpinyà, que ja els esperaven. Anaren a la Posta. Pel camí li preguntaren:

– És a casa d'aquests amics on ens estatjaríem?

– Sí.

– Hi té molta confiança?

– Sí.

– Doncs digui'ls-hi que ens vinguin a cercar i que porti'n dos mil francs.

Fontuberta els mirava estranyat:

– Home!

– ~~Vol~~ Som per a ensenyar a la policia. Sense dos mil francs per cap de família no ens deixarien passar. A Perpinyà ja hi tornarem.

La Porta era tancada, ~~[illegible]~~ feia fosca. Tal vegada, com els turistes, ~~[illegible]~~, a hora extra. Fontalberta es desesperava:

– ~~[illegible]~~ Com ens ho farem, ara?

– No s'esveri, que no n'hi ha per tant. Telefonarem des de qualsevol cafè. I mentre esperem que ens donin la conferència ens beurem una cervesa. O anirem a casa del ~~[illegible]~~ batlle, que, ~~[illegible]~~ a més de batlle, és agent de duanes.

I anarem a ~~casa~~ l'agència de Casademont. Casademont, que estava amb un general – àdhuc els generals s'havien mobilitzat! ~~[illegible]~~ – i no ens rebé tan amablement com altres vegades, ens deixà telefonejar, que era el que l'interessava.

~~[illegible]~~ Trigaren molt en donar-nos la comunicació. Com en aquest món tot arriba, àdhuc el pas de la cadena, quan repicà la campaneta del telèfon, Fontalberta corregué adelerat a l'aparell.

El general es mirava amb més ira que simpatia. I amb una certa estranyesa de veure un *rouge espagnol* ~~[illegible]~~ *ganté et muselé*.

Casademont es preguntava:

– Vostè, monsieur Capdevila, també pensa quedar-se a França?

+ I tu deies:

– També, monsieur Casademont. – I afegies, per a que ho entis el general:

— Jo, però, tinc diners a París, al Crédit Lyonnais i no sóc de planyer. El que em sap és aquesta pobra gent, que ho ha perdut tot.

Tu, com la pobra gent, també ho havies perdut tot. Tu no tenies diners al Crédit Lyonnais ni enlloc, però Casademunt i el general, després d'aquella confessió, d'aquella mentida, ja et miraven amb més bons ulls. És clar. Un "rouge" amb diners ja no sembla tan "rouge".

Advertires els Carrió que no deixessin la terra espanyola si no fos que arribessin els italians i moros del general Franco — tan sols llavors podrien passar a la frontera, mal menor — i es dediquessin a esperar amb paciència que els vinguessin a cercar els amics que Fontanberta tenia a Perpinyà.

— Que trigaran gaire! — deia la dona de Carrió

— Suposo que deuran venir després de dinar.

— Sempre esperant!

— Val més això que res. Saber esperar és una gran cosa.

La dona de Carrió s'enfurismava:

— No sembla pas massa amoïnat, vostè.

— No ho semblo, no. Sap per què? Perquè no m'agrada, amb el meu amoïnament, amoïnar els altres. I ara, malgrat no saber on anar a dinar, permeti'm que me'n vagi a donar un tomb per a fer gana.

Anares a donar el tomb no precisament per a fer gana. Cap refugiat un xic digne s'hauria pogut entaular quan la majoria dels altres no podien fer-ho. Anares amunt i avall fent temps, que és, en segons quin i segons com, tan difícil com fer gana; compràrem un paquet de tabac; tastàrem uns conyacs, ~~[illegible]~~ més o menys conyacs. I trobàrem Josep Armengou, ben vestit, com sempre, ~~d'~~i amb ~~[illegible]~~ cara de ~~son~~ son com sempre. ~~i [illegible]~~. Ens digué que ja feia dies que era a França — més endavant algú ens dirà que ~~[illegible]~~ els dies sumaven més de seixanta — i que havia vingut al Perthus per si entre els que entraven trobava algun conegut. No ens digué el lloc de França on residia i tu no li preguntares. Ens féu ~~un~~ l'efecte tristíssim de l'home que massa aviat es desentén de tot. Li preguntàrem si tenia noves de Menéndez, de ~~[illegible]~~ García, de Perez Salas, de Lopez Sagarra, dels altres companys del front d'Aragó. No, no en tenia cap nova, no sabia on eren. Tan sols, a París, havia vist a Indalecio Prieto.

I ens deixà per anar-se'n, neguitós, carrer avall a la recerca del conegut que venia d'Espanya.

A mitja tarda arribà ~~[illegible]~~ l'amic de Fontcuberta, el senyor Subirana, que esperàvem amb tant delit. ~~[illegible]~~ Era un home alt, ja vell, ~~[illegible]~~ vestit de negre i amb gorra. Tenia una faç més aviat severa i duia barba, una barba més blanca que grisa. Semblava caracteritzat de personatge ~~[illegible]~~ de drama d'Ignasi Iglésias. L'acompanyava el seu fill, més baix que el pare, amb un rostre groc talment com si patís d'alguna malaltia de tipus ~~[illegible]~~ hepàtic i una mirada bona i un xic ~~[illegible]~~ esporuguida.

El senyor Subirana passà els sis bitllets de mil francs a Fontcuberta. Ell i Carrion es canviaren a la policia i tu els deixares a quatre o cinc companys per a que poguessin ~~[illegible]~~ entrar tranquils a França - després sabries que, si no tenien altres diners, el teu ajut no els ~~[illegible]~~ evitaria anar a raure al camp de concentració - i els retrovares a Fontcuberta.

Els Tubirana havien vingut amb el seu auto per a poder-los dur més ràpidament i amb més facilitat a Perpinyà. L'auto, però, era ~~[illegible]~~ petit i tots no hi cabien. Acordaren que s'endurien dos de vosaltres i els altres quatre esperarien l'autobús que eixiria del Perthus en fosquejar. El més lògic - i el més correcte - era que a l'auto dels Tubirana hi haguessin pujat Fontcuberta i Joan, amics d'ells, i que els Carrión, Janeta i tu haguéssiu esperat l'autobús. No fou així, però: els Carrión s'enquibiren a l'auto i Fontcuberta, Joan, Janeta i tu restàreu al Perthus. ~~[illegible]~~ Després

a entrada de fosc pujàreu a l'autobús, que aviat fou ple. No recordes l'itinerari del Perthus a Perpinyà, que no has fet mai més. Sols recordes que passàreu per Ceret, ~~[illegible]~~ país de cireres i sardanes que ha estat honorat per artistes molt singulars - cal tenir en compte que dic això ~~[illegible]~~ en el sentit de més gran elogi - i on hi ha un monument, obra del teu amic Manolo. I recordes, i això no és gens agradós de recordar, que a cada poble per on passàveu els gendarmes detenien l'autobús i preguntaven al xofer:

- Pas d'espagnols?

~~[illegible]~~ I el xofer, que somreia amb malícia de gat vell, responia:

- Pas d'espagnols, messieurs les gendarmes!

T Una vegada més, la dona de Carrion" havia trobat el carro".

28

arribaren a Perpinyà a quarts de una de la nit. En baixar de l'autobús i veure que no hi havia gendarmes — després de la feinada aclaparadora d'aquell diumenge, tots, pobres!, eren a dormir — el xofer es dignà riure:

— Fotre de Deu, quin amour us porten als espanyols!

12 ~~XXV~~ VI

Per anar a casa dels Tubirana, que vivien a l'avenue du maréchal Foch, calia fer un bon tros de camí. Fontcuberta es feia una vegada més de cirineu, és a dir: es duia la maleta. Era l'única i millor manera d'anar un xic depressa. Calia anar depressa: per no topar

A casa els Tubirana encara no havien sopat: ens esperaven a nosaltres i a una filla que havia anat a esquiar a Font Romeu. Els fills dels Tubirana eren tres: un noi, que era el que havia acompanyat el pare al Perthus, una noia malalta que caminava amb dificultat — suposaves que es tractava d'un cas de poliomielitis — i una altra noia, més jove i la més simpàtica de la família i l'única que sabia somriure. La malalta tenia una veu dura, una mirada dura, i era francament antipàtica. Pensaves que hi tenia dret: per malalta, i, malgrat l'antipatia, t'inspirava una gran pietat. La mare era una dona vella, amb cara de pagesa, molt activa i, com el marit, més aviat sorruda. Tan ell com ella eren bons — si no ho haguessin estat no haurien donat taula i llit a uns malaurats com nosaltres — i feien pensar que s'esforçaven per no semblar-ho.

El sopar fou molt important i abundós, sobretot per a nosaltres, que l'últim any de guerra havíem menjat poc i malament. Malgrat que, segons diuen, i sense comptar l'aveli tubicana de Caldes, que arribaria l'endemà amb l'exprés, la sogra i una filleta de dos o tres anys

—

O amb algun policia noctàmbul i tafaner que volgués saber qui eren i on anaven. ~~[illegible]~~ Justament els carrers eren n' ~~[illegible]~~ ~~[illegible]~~ deserts. Feia fred i bufava un vent de tramuntana, que a Perpinyà hi bufa sovint.

—

V Quatre mesos després França celebraria els cent cinquanta anys de la presa de la Bastilla i a Poitiers, un catedràtic de filosofia, J. R. Carré, que un dia ~~[illegible]~~ fora amic teu, ~~[illegible]~~ professaria una ~~[illegible]~~ molt docta i molt noble conferència, que clouria amb aquestes generoses paraules: "Car, si l'union des Français ne peut se faire ni sur des suspicions ni sur des rancunes, elle s'est faite, depuis ce temps-là, dans une commune horreur de l'oppression et dans un amour très profond de la justice et de la liberté" (1)

L'unió dels francesos avui, 1965, no s'ha fet encara. I avui, 1965, com ahir, 1939, l'amor a la justícia i a la llibertat es burla i escarni de la justícia i la llibertat.

Pobre i estimat monsieur Carré, que s'errava com s'erren sempre, enfront de l'allau dels fets, tots els homes de sentiments nobles i ~~[illegible]~~ ~~[illegible]~~ nobles pensaments.

Pobre i estimat monsieur Carré que ~~[illegible]~~ ignorava que de la política ~~[illegible]~~ els polítics n'han fet l'art de trair.

J. R. Carré: *La conquête de la liberté spirituelle annonciatrice de la Révolution Française*. Poitiers. Imprimerie Marc Texier. ~~[illegible]~~ 7, rue Victor Hugo. 1939.

no es va sopar massa, aquella nit dormires gairebé d'una son.

En haver sopat, besaren el fill i la seva muller, que vivien al pis de dalt. La muller del Subirana júnior era una dona bonica, discreta, elegant. Parlava poc i sempre en un francès molt pur. T'havia mirat, estranyada de veure't amb monocle. Quan li digueren que eres escriptor, que escrivies pièces i romans encara s'estranyà més. No devia explicar-se, suposo, que pel fet d'escriure una literatura tan inofensiva com són generalment les pièces i els romans haguessis hagut de fugir perquè la guerra t'havia guanyat uns determinats senyors.

Subirana fill et digué que el dia abans se'ls havia presentat un "espanyol" demanant-los tres-cents francs si volien evitar que et fusellessin. L'escoltaves, esbalaït. Preguntares:

— I qui era aquest espanyol que tan s'interessava per la meva vida? Qui l'enviava?

— No ho sabem. Només sabem que el veieren entrar a l'Hotel Regina, que és on es reuneixen els espions de Franco.

— I com ho sabia aquest espanyol que jo vindria a Perpinyà i vosaltres tindríeu la gentilesa d'acollir-me a casa vostra? Car suposo que ni la ràdio ni la premsa han anunciat la meva arribada.

— No; no, senyor; no l'han anunciat i no sabem com ho sabia.

— I vosaltres donàreu els tres-cents francs?

— I és clar! No podíem pas deixar que ~~et~~ us matessin.

Els Subirana, capaços de deixar-se enganyar al·

una manera com aquella per un brètol, devien ser gent molt bona i confiada. Però, ¿qui devia ser el brètol que sabia que anàvem precisament a Perpinyà i precisament a casa dels Subirana si no ho havíem dit a ningú? No ho entenia. I ara encara no ho entenc.

Digueren:

– Doncs els han estafat. D'una banda m'alegro que vos hagin estat tres cents francs perquè així podré pagar-los un dia o altre.(1) D'una altra em dol, m'indigna que l'estafador hagi posat un preu tan baix a la meva vida. Demà, si em vol acompanyar, anirem a l'Hotel Regina per si trobem aquest individu que tan vilment em desacredita. On s'és vist, tres cents francs per una vida ~~tan~~ important com la meva!

Com no era cosa, però, de passar-se la nit fent suposicions de qui devia ser l'heroi d'aquella petita bretolada, ens anàrem a dormir: Janeta al pis d'una senyora de gran simpatia, amiga de la família Subirana – em dol no recordar el seu nom – vídua amb una filla de setze o disset anys, molt bella – els joves a casa seva i els Carrion, Fontcuberta, Joan i jo al pis dels vells.

L'endemà el vell Subirana m'aconsellà que no sortís de casa, car gendarmes i policies perseguien els espanyols i els reclòien en camps de concentració.

– Perquè! Què han fet? – preguntàrem, estranyats.

I el vell Subirana, com si allò fos una raó, digué:

– Són espanyols.

Jo devia dissentir del que, segons sembla-

---

(1) ~~Per un oblit imperdonable, no els he pagat.~~

va, ~~el~~ al vell fulicano no l'indignava i a tu sí. Tu, però, ~~a~~ ~~[illegible]~~ 31
no habia admès, i perquè no perseguia? Allò et semblava incongruent i mancat de la més elemental misericòrdia. Allò et semblava tan inexplicable com l'estafada dels tres-cents francs.

~~[illegible]~~ Figueres:

- ~~[illegible]~~ Em convenia anar a Correus per si hi ha carta de la meva esposa.

- Ja hi aniràs quan tindràs "papers".

Els "papers", a França, país de la paperasse, tenen una importància extraordinària. Els papers i els gendarmes i ~~[illegible]~~ els policies, que la gent de bé tan respectava i temia. Temps després, ja un xic acostumat al clima francès, ~~[illegible]~~ comprovaries que adhuc els ministres tenien por de gendarmes i policies. Sols els grans capitalistes i els militars no ~~[illegible]~~ els temien. ~~[illegible]~~ Contra els grans capitalistes i els militars els gendarmes i els policies no hi podien res.

Manuel Azaña encara no havia dimitit la presidència de la República. ~~[illegible]~~ El Govern legal d'Espanya encara era el de la República, reconeguda per França. França, ~~[illegible]~~ a contracor i després de pensar-s'ho molt, obrí les portes als ciutadans espanyols i quan els ciutadans espanyols ja eren en terra francesa els llançaren la gendarmeria ~~[illegible]~~ i la policia al damunt, ~~i~~ que es dedicaven, segurament per ordre de Georges Bonnet i Albert Sarraut, a caçar-los com si es tractés d'una allau de malfactors. De França ~~[illegible]~~ hom diu — en diuen tantes coses! — que és el país de la policia. Potser, sí. Però amb els pobres republicans espanyols

I no tenies dret d'indignar-te amb el qui deia el vell Subirana: Si no perdien la correcció i l'agraïment. Pensaves, no obstant, que si França a la França de Georges Bonnet i Albert Sarraut la polidesa esdevenia incivilitat, indecència, degradació. Per regla general l'estranger, quan és pobre, mai no és massa ben vist vagi allà on vagi. A la França filla de la Revolució no ho és menys que enlloc. Era una arbitrarietat inexplicable que la França filla de la Revolució perseguís i maltractés, de paraula i d'obra, els republicans espanyols. Bé, sí, és clar; però també era inexplicable i arbitrari que a la França filla de la Revolució, estructurada nacionalment per obra de la Revolució, (1) poguessin ser ministres homes tan catastròficament incapaços, com Bonnet, Sarraut i Daladier, que tan catastròficament han servit la República.

En pensar en aquests tres individus, pensaves en un altre que no era com ells i que el Febrer de 1939 presidia la Cambra de diputats: Edouard Herriot. Hi havies parlat quatre o cinc vegades; l'havies vist a Viena i a Madrid; t'havia dedicat un exemplar de Madame Récamier et ses amis. Decidires escriure-li planyent-te de la manera inmisericorde que eren rebuts a Perpinyà — després sabries que arreu de França — els refugiats. No et feies gaires il·lusions. Edouard Herriot segurament no et recordaria, tot que no tindria

---

(1) En Napoleó, que en l'ofici de fer i desfer pobles hi entenia més del que alguns volen dir, ja ho opina: "La révolution a

→ guidée par le principe de l'égalité, soit entre les citoyens, soit entre les diverses parties du territoire, détruisit toutes ces petites nations, et en forma une nouvelle: il n'y eut plus de Bretagne, de Normandie, de Bourgogne, de Champagne, de Provence, de Lorraine, etc; il y eut une France": Mémorial de Sainte Hélène ou Journal où se trouve consigné, jour par jour, ce qu'a dit et fait NAPOLEON durant dix huit mois; par le Comte de Las Cases. Tome sixième, pag. 143. Paris. L'auteur, rue du Bac, nº 53. 1823.

---

c. la rebuda, per part de les autoritats, fou com la de Perpinyà –

rès d'estrany.

Demanares a la dona del vell Lubicana si et donaria un full de paper d'escriure i un envelop. La nora, que et semblà que era l'única de la família que endevinava la teva angoixa, et digué:

- Pugeu a casa, monsieur Capdevila. A casa no us molestarà ningú.

Pujàreu amb ella. El pis estava decorat i moblat amb bon gust. A les parets hi havia dibuixos del seu marit, que havia volgut ser artista. I hi havia llibres. A les cases on hi has vist llibres sempre has pensat que hi vivia gent bona.

La senyora del fill Lubicana et deia, mentre et donava el paper:

- Aquests dies que no podeu eixir al carrer, pugeu sempre que vulgueu. Aquí ~~Així~~ estareu més tranquil que a baix.

~~[illegible]~~ Podeu escriure, llegir els pocs llibres que tinc, si us interessen.

Era un gest delicat, senyorial, que agraïres profundament. Escrigueres la carta, molt breu, recordant a Herriot la Viena del centenari de Beethoven i el Madrid de la República, recordant-li el llibre que et dedicà i demanant-li un tractament millor, el que es mereixien ~~[illegible]~~ envers els espanyols refugiats a França, que no eren lladres i assassins, com l'actitud de la policia francesa feia témer: eren republicans com ell. Naturalment, ~~[illegible]~~ L.C.

Posares l'adreça: Monsieur le Président Édouard Her-

C. bureaux et domicile de Subirana à l'avenue du Maréchal Foch

riot, Chambre des Députés, Paris, i donàrem, per correcció, la carta oberta a Ella, per correcció, la clogué sense llegir-la. En veure l'adreça es mirà, sorpresa. I explicàrem:

— Sí: es per al president Herriot. El conec una mica. Li demano un tracte un xic més humà per als meus compatriotes. I a tots us voldria demanar que li posessiu un segell i la fessiu dur a Correus.

A l'hora de dinar, el vell Tubirana es preguntava, molt estranyat:

— M'han dit que heu escrit al president Herriot?

Els tres companys d'excursió alçaven la mirada del plat, més estranyats encara que el vell Tubirana.

Jo, amb un somriure d'home fi:

— Som amics de temps.

I no volguérem donar cap altra explicació.

Passàrem dos o tres dies més sense poder eixir al carrer. La persecució policíaca seguia amb més entusiasme que mai. En un diari local, *L'Indépendant*, que durant la nostra guerra havia fet una política contra la República espanyola, llegírem que a la platja d'Argelès tancaven els refugiats entre filferrades vigilades per senegalesos i guàrdies mòbils. Neguitosos i, com passa sempre, el neguit comú, en lloc d'unir-nos, ens desunia. El més neguitós era Fontcuberta, que es sentia responsable d'haver dut a casa dels Tubirana tota aquella colla de gent. Els Tubirana, pare i fill, feien *démarches* per a poder legalitzar la nostra situació de refugiats polítics, que, segons l'obtús criteri i la malad a la senyora Rubirana junior.

c. que no dona importància a res, mentres:

—

III Vosaltres, malgrat no haver de témer res dels senyalers i els guardes mòbils, ferms puntals dels Drets de l'Home i del ciutadà, malgrat tenir bon llit i bona taula, estaven

—

D estúpida i desvergonyida

volença de les autoritats, no es diferenciava en res de la dels
delinqüents de dret comú.

Tu, sempre que et semblava no massa incorrecte, te'n pujaves al pis del fill Subirana o al del veí on dormia Juanita, la teva "esposa". El veí era un home d'uns quaranta o quaranta-cinc anys, de tracte cordial. Era molt més republicà que el vell Subirana. El vell Subirana no era republicà ni monàrquic. El vell Subirana, que havia emigrat de Catalunya per afany de millorar o per no anar a fer la guerra a l'Àfrica — coses que havia fet santament, car ni la guerra ni l'Àfrica són recomanables — ja es sentia més francès que català. El vell Subirana no tenia altra política que la de treballar i guanyar diners. El veí, en canvi, et parlava sempre amb respecte de l'Espanya republicana que la França republicana deixava morir. I et deia, avergonyit i adolorit el que dos mesos després et diria Jean Cassou:

— Però no és França la culpable, monsieur Capdevila: és el govern de Georges Bonnet.

No recordes el nom — i com et dol! — d'aquell home que sabia comprendre i compadir, dues coses ben difícils.

Al pis del Subirana Juanita llegia les comèdies que publicava "La Petite Illustration".

Tres o quatre dies després d'enviada la carta a Herriot, es presentà un agent de policia preguntant per un "monsieur Louis Capdevila, espagnol".

Pensaves: Quina meravella la policia francesa! No contenta i correcte.

—

i quan parlava de Catalunya, que amb motiu de la guerra era a cada pas, en parlava amb un cínic menyspreu de burgès mort de gambes.

—

Em semblà que era un nom ~~[illegible]~~ bissíl·lab i acabat en ac. El fet era que aquell home que volia ser amic teu perquè et veia malaltís, en lloc d'un nom i un cognom per a distingir-lo i donar-li personalitat ha adquirit, gràcies a la teva llastimosa memòria, aquesta cosa impersonal i borrosa: el veí.

d'empaitar-vos al carrer, ja ens ve a cercar a domicili.

Digueres als tertulians que et perdonessin el mal moment que per culpa teva sens dubte passaven i, agafant l'abric i la boina — i oblidant, enfutismat com estaves, la maleta — t'adreçares al policia:

- Anem.

El policia, amb molta polidesa, et preguntava:

- On?

- ~~[illegible]~~ On, ja m'ho pensava. Vós, però, ho devíeu saber més bé que jo.

- Jo no sé res

- Sí, és clar.

- A mi m'envia monsieur Dukovski (1)

- No sé qui és.

- És el senyor prefecte.

Estranyat, deies:

- No el conec.

El policia feia un gest que volia dir: _a mi què m'expliqueu._ I després del gest, deia:

- El senyor prefecte m'ha donat ordre de venir-vos a veure per demanar-vos què és el que desitgeu.

Cada vegada vegada més estranyat, però veient que la visita no era perillosa com temies, feies:

- Què desitjo? Poder sortir lliurement al carrer sense que totes aquestes forces armades que hi campen a bona nostra hi tinguin res a dir i em deixin transitar en pau i gràcia de Déu.

---

(1) Em sembla que aquest era el cognom, però ~~[illegible]~~ no n'estic segur. El que sé és que era un cognom d'origen polonès.

— Molt bé — contestà el policia — Voleu residir a Perpinyà?

— Per un cert temps, sí. Quan retrobi la meva muller i una germana, que també són a França però no sé on, decidiré.

— Així, doncs, ~~[illegible]~~ el que us cal és un "permis de séjour".

— El permís que sigui. I digueu-li al senyor prefecte que no tremi. Si surto al carrer no passarà cap daltabaix. No tinc l'intenció de calar foc a cap església, assaltar cap banc ni violar cap monja. Sols penso prendre el sol i algun aperitiu.

El policia somreia:

— Dues coses bones de prendre. D'~~ací~~ aquí mitja hora tindreu el permís. Us caldrien dues fotos carnet. (1)

— No en tinc cap.

— També ho arreglarem. Quan sortiu a promenar entreu a qualsevol fotògraf i que us en faci mitja dotzena.

~~[illegible]~~

~~III~~ IV

Al cap de mitja hora tornava el policia amb el permís, que era per un mes i prorrogable. Al cap de mitja hora i cinc minuts ja era al carrer. Al cap d'una hora ja m'havia fet retratar i prenia un "Pernod" al Café de France

---

(1) No recordes si te'n demanà dues o quatre. Te'n han demanat tantes que més d'una vegada has pensat: Jo crec que ~~ací~~ a França hi he vingut a fer-m'hi retratar per a donar els retrats a la policia. (

C. ~~[illegible]~~ Que en té de retrats tens la policia francesa! En té tants que més d'una vegada has pensat, agraïdíssim: si un dia em vaga faré una visita als comissariats on conserven amb tanta devoció la meva foto per si calia que els la dediqui.

Era la llibertat. Era, per fi, la llibertat. (La llibertat, filla del desesperat voler que sigui ~~i~~ que mai, absolutament mai, no ap)

Tot era blau de crepuscle, d'aquesta blavor que en terres de sol sempre té una lleu tonalitat daurada. Passava gent pel carrer que parlava fort i reia. Hi havia gent a les taules del Cafè que parlava fort i reia. I allò, aquell riure, aquell desentendre's del què passava a Espanya, que era la destrucció de tota la teva vida, l'espiritual i la material, no t'ofenia. No comparties aquella joia ni hauries volgut compartir-la, però te l'explicaves. Espanya era un fantasma tràgic, vestit de sang i coronat de flames i el millor que hom podia fer era cloure els ulls per no veure'l. Espanya, a tants pocs quilòmetres, era lluny i a Perpinyà no hi havia bombardeigs, ni hi havia cartes de racionament, ni hi havia comitès i tothom podia comprar kilos de carn i de peix, formatges, dolços. I tothom, ben menjat i ben begut, reia i cantava i ballava. La guerra? Això és bo per als espanyols, que són una gent estrafolària i destarotada. França tenia més seny i ho havia demostrat quan el gloriós afer de Munich. A França no s'hi hauria mai més de guerres.

L'endemà al matí anares a comprar-te un barret – estaves cansat de cobrir-te el cap amb gorres galonejades i estil·lades, cascos de ferro, boines – i et presentares a la Prefectura. Et preguntaren si tenies rendez-vous, o sigui: si el prefecte t'esperava.

~~[illegible]~~

ho; no l'esperava pero et rebria i estaria content de la teva visita. Et feren emplenar un formulari, expressant el ~~[illegible]~~ perquè de voler veure un personatge tan important com era ~~[illegible]~~ monsieur le Préfet. Tu, que mai no has cregut gaire en els personatges, l'emplenares resignadament.

Al cap d'una breu estona et feren passar. El prefecte era un home un xic fred, com sembla obligatori en tots els prefectes, pero d'una gran correcció.(1)

Li donares les gràcies pel permis de séjour. ~~[illegible]~~

Digué:

- Doni-les al president Herriot que es qui m'ha escrit interessant-se per vosté. I sempre que em necessiti vingui'm a veure. Jo també soc republicà.

Gosares preguntar-li, sense cap temença de ser importú:

- I ~~[illegible]~~ als meus compatriotes, ~~[illegible]~~ ~~que son~~ tan malaurats, ~~[illegible]~~ no hi ~~[illegible]~~
- ~~[illegible]~~ Son massa nombrosos i per als no podíem fer, com obteníem el President i jo, el què hem fet per vosté.

En dir-te això hi havia en les seves paraules un accent de dolorosa sinceritat.

Sí; el Prefecte Dukowski també era republicà, ~~En~~ ~~[illegible]~~ ~~[illegible]~~ ~~[illegible]~~ ~~[illegible]~~ ~~[illegible]~~ ~~[illegible]~~ ~~[illegible]~~ adoptant una actitud i com aquells. ~~25 d'abril – 1965 – setembre prefecte de [illegible]~~ *

---

(1) Tan sols n'has conegut dos de tracte veritablement cordial i d'una autèntica simpatia, pero eren prefectes del temps de la victòria de França l'any 45, a la qual tan contribuïren els refugiats espanyols: monsieur [illegible], dels Pirineus orientals, i monsieur Rouanet, del Tarn i Garona. ~~[illegible]~~ Els d'ara ja no son [illegible]

—

‡ hauria manera de ...?

—

Θ però en aquells moments pensaves que feia comèdia i ho deia per dir-ho i perquè dir-ho no comprometia a res. Després, però, donaria bones proves de republicanisme martir, que no et desplau gens. Ben al contrari.

A Baldomer Xifré el conegueres quan dirigia "L'Esquella de la Torratxa": Te'l presentà Lluís Lluelles, que abans t'havia presentat a Ambrosi Carrion, a Prudenci Bertrana, a Ramon Vinyes, a Josep Rocarol. A més d'a la Llibreria del vell Antoni Lopez el trobaves sovint a la rebotiga de Ramon Vilaró.

En presentar-te'l, suposares que es tractava d'un minyó atacat pel virus de l'art, car parlava sempre amb gran entusiasme de teatre, poesia, novel-la, pintura, escultura, música.

Cap altra de les activitats humanes desvetllava en ell el més lleu interès. Després, però, sabries que no escrivia, ni pintava, ni esculpia, ni feia teatre ni música i es limitava, simplement, a conrear les amistats artístiques, a ser "l'amic dels artistes". Una mania, fet i fet, ben inofensiva.

Era d'una gran simpatia i es veia en ell una gran bondat. Unes virtuts que malauradament no té tothom. Tenia candideses d'infant i en lloc d'escarnir-les l'inspiraven una profunda estima. Els seus artistes, que defensava amb fervor, eren els millors de Catalunya. Car, aferrissat catalanista, per ell tots comptaven els artistes catalans.

A més dels artistes, era amic dels germans Fernandez, un dels quals, Angel, fou un excel-lent escenògraf; els d a Joaquim Biscà, a l'escultor Monjo.

—

~~II 7. Alguna nit, en un Cafè del carrer Salmeron en les reunions de l'"Associació de Teatre Selecte", reunions d'un pintoresc molt pujat de to a les quals també assistien l'actor Ramon Tor, l'escultor Fèlix Cosetta i el poeta Josep Maria de Sucre.~~

altres dos, Joan i Claudi, es podien* dedicar-se a la pintura escenogràfica, crearen, amb Lluelles, Vinyes i Carrión, l'"associació de Teatre Selecte", que fracassà, i després l'"associació de Teatre amateur", que fou un èxit. Baldomer Xifré era un dels puntals de l'"associació".

Un dia et digueren que s'havia casat. No sabies imaginar-te a Baldomer Xifré casat — no tots els il·luminats tenen la sort de trobar una dona com la que trobà l'escultor Pòlvora — i temies que el casament fos ~~una~~ espatllada. No fou. La dona de Baldomer Xifré, que coneguéreu en un pintoresc banquet a Enric Lluelles en una fonda pintoresca de la Barcelona vella, — sempre el pintoresc! — era bonica i poca solta. Visqueren poc temps junts.

Després es perdéreu de vista: l'acció política se t'enduia vers altres quimeres, i un dia Ramon Vinyes, rient com si es tractés d'una facècia molt graciosa — Ramon Vinyes, en Ros de companyia, tot sabia escarnir — et digué que la dona de Baldomer Xifré era un putarrot com una casa i "feia el salt al marit" amb el primer que es presentava. (Quan la tornaries a veure, havia envellit, havia enlletgit, feia llàstima i fàstic)

Passat més temps, retrobaves Baldomer Xifré a Alcanyís, enrolat a les Columnes Macià-Companys. La guerra havia escombrat el teatre — el que Xifré i els seus amics anomenaven selecte i l'altre — i les tertúlies pintoresques del pintoresc Cafè on ell i els seus amics

~~d. Ràmon Vinyes, portant-la, la vulgar i pobra aventura, reia, tu, no. Tu sentíes una immensa pietat pels teus amics~~ ~~[illegible]~~ ~~traït.~~

molt dignes, ~~[illegible]~~ els anys vergonyosos del Govern de Vichy.

En eixir al carrer, després de dur les fotos al comissari de policia, trobàrem el dibuixant Andreu Dameson, del qual es contaven una anècdota que em feu molta gràcia.

Algú, un company d'excursió forçosa, un amic, un conegut li havia preguntat:

— Què fas per ~~ací~~ aquí, Dameson!

I ell, alt, ben plantat, ben vestit, bon mosso, havia dit:

— Fornicar.

I com l'altre no s'esperava aquella resposta i el mirava amb esbalaïment, Dameson explicava molt seriós:

— Però no et pensessis pas que amb la primera que es presenta. L'~~[illegible]~~ única ~~[illegible]~~ condició que exigeixo és que siguin casades ~~i les esposes~~ i que el marit sigui gendarme, guàrdia mòbil o policia. No m'aturaré fins arribar a les casades amb prefectes. ~~[illegible]~~ Velles o joves, lletges o boniques, tant me fa. ~~[illegible]~~ La feina és la feina i no em ve d'un sacrifici. Si puc fer passar per la pedra a les dones dels ministres n'estaré ben content i em podré retirar a la vida contemplativa.

En veure'l, Dameson em digué rient:

— On vas amb aquest barret?

— Què té aquest barret? — diguérem traient-se'l ~~[illegible]~~ i mirant-lo.

— Les ales tan curtes que més que ales ~~[illegible]~~ són aletes.

— És la moda.

~~[illegible]~~

ho sap, és clar, si l'anècdota és verídica. Si ho és, l'actitud del dibuixant català: venjar els pobres refugiats, em sembla, ~~[illegible]~~ a més de molt divertida, digna de totes les lloances.